

XVIII
a m ž i a u s
studijos

6

LIETUVOS
Didžioji Kunigaikštystė
Personalijos. Idėjos. Refleksijos

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

XVIII
a m ž i a u s
studijos

6

LIETUVOS
Didžioji Kunigaikštystė
Personalijos. Idėjos. Refleksijos

Sudarytoja
RAMUNĖ ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ

Lietuvos istorijos
institutas

Vilnius
2020

XVIII amžiaus studijos | Eighteenth-Century Studies

Recenzuojamas tęstinis mokslo leidinys, leidžiamas nuo 2014 m. | Peer-reviewed journal published since 2014.

Redakcinė kolegija | Editorial Board

Pirmininkė | Editor-in-Chief

Prof. dr. Ramunė ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ

Lietuvos istorijos institutas

Atsakingasis sekretorius | Editorial Secretary

Dr. Adam STANKEVIČ

Lietuvos istorijos institutas

Dr. Lina BALAIŠYTĖ

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Prof. dr. Richard BUTTERWICK-PAWLIKOWSKI

Europos koledžas Natoline, Londono universiteto koledžas |

College of Europe, Natolin, University College London

Prof. habil. dr. Jolanta GELUMBECKAITĖ

Frankfurto prie Maino Goethe's universitetas | Goethe-Universität Frankfurt am Main

Doc. dr. Liudas GLEMŽA

Vytauto Didžiojo universitetas

Doc. dr. Robertas JURGAITIS

Vytauto Didžiojo universiteto Švietimo akademija

Prof. habil. dr. Janina KAMIŃSKA

Varšuvos universitetas, Pedagogikos fakultetas | Uniwersytet Warszawski, Wydział Pedagogiczny

Doc. habil. dr. Ilja LEMEŠKIN

Prahos Karolio universitetas, Baltistikos centras | Univerzita Karlova v Praze

Dr. Andrejus MACUKAS | канд. гіст. н. Андрэй МАЦУК

Baltarusijos mokslų akademijos Istorijos institutas |

Інстытут гісторыі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі

Prof. habil. dr. Dariusz ROLNIK

Katovicų Silezijos universitetas | Uniwersytet Śląski w Katowicach

Dr. Gintautas SLIESORIŪNAS

Lietuvos istorijos institutas

Dr. Asta VAŠKELIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Prof. habil. dr. Andrzej B. ZAKRZEWSKI

Varšuvos universitetas, Teisės istorijos institutas | Uniwersytet Warszawski, Wydział Prawa i Administracji

Svetainė internete | Website <http://www.istorija.lt/journals/xviii-amziaus-studijos/>

Redakcinės kolegijos adresas | Contact address

Lietuvos istorijos institutas

Kražių g. 5, 01108 Vilnius, Lietuva

El. paštas smigelskyte.stukiene@gmail.com

Knygos leidybą pagal „Valstybinę lituanistinių tyrimų ir sklaidos 2016–2024 metų programą“

finansavo Lietuvos mokslo taryba (sutarties Nr. S-LIP-19-76)

Sponsored by the Research Council of Lithuania

Leidinio bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos nacionalinės

Martyno Mažvydo bibliotekos Nacionalinės bibliografijos duomenų banke (NBDB).

© Sudarymas, Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, 2019

© Straipsnių autoriai, 2019

© Lietuvos istorijos institutas, 2019

ISBN 978-609-8183-73-3

ISSN 2351-6968

TURINYS

Pratarmė / *Ramunė Šmigelskytė-Stukienė* . . . 8
Foreword / *Ramunė Šmigelskytė-Stukienė* . . . 12

PERSONALIJS

Jolita Sarcevičienė

„Ieškau jūsų mylistos pono po visas keturias pasaulio šalis...“ Antano Kazimiero Sapiegos laišakai Merkinės administratoriui Vaitiekui Kuževskiui . . . 18
“I am Looking for your Grace in all Four Corners of the World...” Letters of Antoni Kazimierz Sapieha to Administrator of Merkinė Wojciech Kurzewski. *Summary* . . . 43

Bernadetta Manyś

Samotna w miłości? Autokreacja epistolograficzna Anny z Mycielskich Radziwiłłowej . . . 44
Meilės vienišė? Epistolografinis Onos Mycielskytės-Radvilienės sąjūvaizdžio kūrimas. *Santrauka* . . . 56

Андрей Мацук

Деятельность Леона Казимира Шемета в общественно-политической жизни Великого княжества Литовского в первой трети XVIII в. . . . 57
Leonas Kazimieras Šemeta Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės visuomeniniame-politiniame gyvenime XVIII a. pirmaisiais dešimtmečiais. *Santrauka* . . . 70

Tomasz Ciesielski

Dwa poselstwa oboźnego litewskiego Ignacego Ogińskiego na dwór petersburski. Rola Litwinów w kontaktach dyplomatycznych z Rosją w latach 1711–1763 . . . 71
Dvi Lietuvos stovyklininko Ignato Oginskio pasiuntinybės į Sankt Peterburgą: lietuvių vaidmuo diplomatinuose santykiuose su Rusija 1711–1763 metais. *Santrauka* . . . 104

Dariusz Rolnik

Tropem politycznym i ideologicznym podróży petersburskiej Adama Chmary ostatniego wojewody mińskiego (1793) . . . 106
Politiniai ir ideologiniai paskutiniojo Minsko vaivados Adomo Chmaros kelionės į Sankt Peterburgą pėdsakais (1793 m.). *Santrauka* . . . 116

Aldona Prašmantaitė

Pranciškaus Ksavero Mykolo Bohušo SJ bažnytinės karjeros bruožai . . . 117
Strokes from the Career of Franciszek Ksawery Michał Bohusz. *Summary* . . . 135

IDĖJOS, SIMBOLIAI, PRAKTIKA

Vilius Mačkinis

Prigimtinės tvarkos idėja kaip Mykolo Pranciškaus Karpavičiaus politinio mąstymo pagrindas . . . 138

Idea of Natural Order as a Basis for Political Thinking in the Sermons of Mykolas Pranciškus Karpavičius. *Summary* . . . 168

Magdalena Górska

Emblematyka w Rzeczypospolitej epoki Oświecenia – metamorfozy tradycji symbolicznej . . . 170

Abiejų Tautų Respublikos emblematika Apšvietos epochoje – simbolikos tradicijos metamorfozės. *Santrauka* . . . 189

Stanisław Witecki

Józef Kazimierz Kossakowski and the Everyday Life of Priests in the Polish-Lithuanian Commonwealth in the Period of Enlightenment . . . 190

Juozapas Kazimieras Kosakovskis ir kasdienis dvasininkų gyvenimas Apšvietos epochos Abiejų Tautų Respublikoje. *Santrauka* . . . 204

Adam Stankevič

Viešųjų bausmių taikymas Kauno pilies teisme XVIII a. antrojoje pusėje ir jų vykdymas . . . 205

Assignment and Administration of Public Punishments by Kaunas Castle Court in the Late Eighteenth Century. *Summary* . . . 227

REFLEKSIJOS

Darius Baronas

Didžiųjų istorijos įvykių atspindžiai Mažesniųjų brolių konventualų memoriale: XVIII–XIX a. pradžia . . . 230

Great Events as Reflected in the Memorial Book of Friars Minor Conventual: Eighteenth to Early Nineteenth Century. *Summary* . . . 249

Aleksandra Skrzypietz

Sapiehowie i ich związki z Karolem XII – refleksja rodu nad wydarzeniami z przełomu wieków . . . 250

Sapiegos ir jų ryšiai su Karoliu XII – amžių sąvartos įvykių refleksijos. *Santrauka* . . . 268

Ramunė Šmigelskytė-Stukienė

Politinės ir geopolitinės Augustino Midletono refleksijos (1790–1792) . . . 269

Political and Geopolitical Reflections by Augustyn Middleton (1790–1792). *Summary* . . . 293

Lina Balaišytė

Vincentas Ignacas Marevičius apie save ir Tėvynę: XVIII a. pabaigos literato (savi)refleksijos . . . 294

Wincenty Ignacy Marewicz about Himself and the Homeland: (Self) Reflections of the Late Eighteenth-Century Writer. *Summary* . . . 322

Rūta Janonienė

Apie oberbombardyro Vaitiekaus Ivaškevičiaus 1791 m. Vilniaus piešinį . . . 323

About the 1791 Picture of Vilnius by Oberbombardier Wojciech Iwaszkiewicz. *Summary* . . . 334

Domininkas Burba

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gyventojų refleksijos apie politines permainas 1794 m. pabaigoje – 1795 m. privačios korespondencijos duomenimis . . . 335

Reflections of Inhabitants of the Grand Duchy of Lithuania on Political Changes at the End of 1794 to 1795 according to the Data of Private Correspondence. *Summary* . . . 357

RECENZIJOS IR ANOTACIJOS

Zigmantas Kiaupa. *Lietuvos istorija*, t. VII, d. 2: *Trumpasis XVIII amžius (1733–1795 m.)*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2018. – 724 p. ISBN 978-609-8183-53-5 / *Robertas Jurgaitis* . . . 360

Remigijus Civinskas, Liudas Glemža. *Kauno miestiečių elito kaita 1764–1831 metais*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2019. – 312 p.

ISBN 978-609-467-376-49 (spausdintas), ISBN 978-609-467-375-7 (internetinis) / *Virgilijus Pugačiauskas* . . . 364

Iliustracijų sąrašas . . . 366

Asmenvardžių rodyklė . . . 368

Vietovardžių rodyklė . . . 386

PRATARMĖ

Vakarų Europos istoriografijoje, apmąstančioje aštuonioliktojo šimtmečio žmogų, dominuoja šviesa nutvieksto žmogaus paveikslas. Žmogaus – nugalėtojo, vienoje rankoje laikančio Laisvės, kitoje – Lygybės simbolius. Būtent taip vaizduojamas, matomas ir suvokiamas Apšvietos epochos žmogus, paskutiniaisiais XVII a. dešimtmečiais įveikęs europietiškosios sąmonės krizę ir, perfrazuojant Michelij Vovelle'į, aštuonioliktajame šimtmetyje tapęs pasaulio matymo ir paties savęs reflektavimo centru. Gausiuose XVIII a. tyrinėtojų darbuose ne tik visapusiškai analizuojamas Denis Diderot ir Jeano-Baptiste'o le Rond d'Alemberto *Enciklopedijoje* (*Encyclopédie*) aprašyto žmogaus kaip racionalios, motyvuotos, individualaus intereso vedamos asmenybės portretas, bet ir aiškinamasi, kiek šis, idealusis modelis atitiko tikrovę skirtingose Europos šalyse ir regionuose. Siekiama pažinti, kaip pasaulį matė ir suvokė skirtingo socialinio statuso žmonės, kaip buvo priimamos Apšvietos filosofų idėjos, kaip keičiantis ugdymo sistemai kito „paprasto žmogaus“ pasaulio suvokimas, o augant moterų raštingumui plėtėsi kultūrinė dailiosios lyties atstovių raiška, kokią vietą visuomeninių gėrybių kūrimo procese užėmė „politinis žmogus“, kaip jis suvokė vykstančius procesus, kaip reflektavo savo vietą vykstant šiems pokyčiams.

Šeštojo *XVIII amžiaus studijų* tomo autorių dėmesio centre – šio šimtmečio Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žmogus su savo mikropasauliu, savęs ir supančio pasaulio suvokimu, įvykių ir reiškinių interpretacijomis, kuriamomis ateities vizijomis ir refleksijomis. Knygos autoriai, pasitelkę plačią politinės raštijos, moralinės ir proginės literatūros, publicistikos, korespondencijos, memuarų ir kitų šaltinių bazę, siekia pristatyti iki šiol mažai tirtų ir šiuolaikiniam skaitytojui veik nežinomų XVIII a. asmenybių portretus, šių asmenybių jausmus ir emocijas, kartu atskleisdami svarbiausių įvykių, reiškinių ir procesų vertinimus bei refleksijas XVIII a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės visuomenėje. Naujais potėpiais paryškunami ir jau gerai žinomų Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Apšvietos epochos veikėjų – Mykolo Pranciškaus Karpavičiaus, Pranciškaus Ksavero Mykolo Bohušo, Juozapo Kazimiero Kosakovskio – portretai.

Knygos pirmąją dalį, įvardytą „Personalijos“, atveria Jolitos Sarcevičienės tyrimas, atskleidžiantis Merkinės seniūno Antano Kazimiero Sapiegos laiškuose šios valdos administratoriui Vaitiekui Kuževskiui (*Wojciech Kurzewski*) užfiksuotą to meto dvarų administratoriaus veiklos kasdienybę, o kartu leidžiantis pažinti XVIII a. pirmosios pusės didiko-dvarininko ūkines aspiracijas, pavaldiniams keltus reikalavimus ir jų veiklos vertinimą.

Vidinius didikės išgyvenimus ir sudėtingą XVIII a. moters emocijų pasaulį atskleidžia Bernadettos Manyš straipsnis, skirtas Onos Mycielskytės-Radvilienės (*Anna z Mycielskich Radziwiłłowa*) korespondencijos analizei. Autorė ieško atsa-

kymo į klausimus, ar meilės jausmas, puoselėtas sutuoktiniui Mykolui Kazimierui Radvilai Žuvelei, buvo abipusis, ar savo išgyvenimuose O. Radvilienė liko vieniša ir kokiomis priemonėmis ji, kaip žmona ir motina, siekė įtvirtinti savo padėtį šeimoje?

Įvairialypį XVIII a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės politikos pasaulio žmogaus portretą padeda kurti knygoje skelbiami Lietuvos stovyklininko Ignoto Oginskio (*Ignacy Ogiński*) diplomatinės veiklos tyrimai (Tomaszas Ciesielskis), Oršos pavieta bajoro Leono Kazimiero Šemetos (*Leon Kazimierz Szemet*) visuomeninės ir politinės karjeros analizė (Andrejus Macukas) ir paskutiniojo Minsko vaivados Adomo Chmaros (*Adam Chmara*) išgyventos vidinės kovos tarp jo deklaruotų Apšvietos idealų ir politinio pragmatizmo atskleidimas (Dariuszas Rolnikas). Sudėtingi XVIII a. dvasininko karjeros vingiai pristatomi Aldonos Prašmantaitės straipsnyje, kvestionuojančiame istoriografinį teiginį Pranciškų Ksaverą Mykolą Bohušą buvus Vilniaus vyskupijos katedros kapitulos prelatu.

Antrojoje leidinio dalyje „Idėjos. Simboliai. Praktika“ publikuojami straipsniai, skirtingais aspektais paliečiantys idėjų refleksijos, tradicinės simbolikos kaitos ir deklaruojamų idėjų atitikties realybei problemas. Politinės minties tyrinėtojo Viliaus Mačkinio straipsnyje analizuojama prigimtinės tvarkos idėja Mykolo Pranciškaus Karpavičiaus pamoksluose. Prieinama prie išvados, kad politinis pamokslų turinys diegia iš prigimtinės tvarkos sampratos kylančias visuomeninės būsenos, laisvės ir pilietiškumo sampratas, pagrįstas racionaliojo proto ir tikėjimo sąveika. M. P. Karpavičius, akcentuodamas iš prigimtinės tvarkos kylančius politinius įsipareigojimus, pabrėžė pilietiškumo ugdymą kaip gerai sutvarkytos valstybės pagrindą. Šioje prigimtinės tvarkos koncepcijoje autorius išvelgia modernaus mąstymo bruožus, liudijančius, kad apšviestasis protas iš prigimties pajėgus per visuomenės gerovės siekius suvokti naudą sau.

Literatūrologė Magdalena Górska, remdamasi plačia meninių projektų ir dekoracijų aprašymų analize, apibrėžia Stanislovo Augusto valdymo laikotarpio emblematikos raiškos ribas ir funkcijas, jas susiedama su XVIII a. idėjinėmis permainomis, inspiruojančiomis vizualinės, taip pat ir simbolinės, kultūros pokyčius. Autorės atlikta paminklų ir šaltinių analizė leido konstatuoti, kad Apšvietos epochos emblematika dėl klasicizmo įtakos ir susidomėjimo Antika išsaugojo svarbą dvaro ir akademinėje aplinkoje. Senojoje kultūroje įsitvirtinusių panegirikos ir heraldikos pagrindų atsisakymas paskatino universalios moralinės, profesinės, valstybinės valdžios simbolikos plitimą, pranašaudamas modernią simbolio ir metaforos formulę ir šiuolaikinę „emblemos“, kaip sąvokos arba idėjos ženklo, sampratą.

Takoskyra tarp XVIII a. antrojoje pusėje sparčiai besikeičiančių normų ir vertybių sistemos bei feodalinės sistemos gniaužtuose išliekančių Abiejų Tautų Respublikos parapijų dvasininkijos kasdieninio gyvenimo sąlygų atskleidžiama

Bažnyčios istorijos tyrinėtojo Stanisława Witeckio straipsnyje. Išanalizavęs Livonijos vyskupo Juozapo Kazimiero Kosakovskio kūryboje deklaruojamas idėjas, autorius parodo, kaip toli reali Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės dvasininkų situacija buvo nuo aukštų Apšvietos idealų.

Visiškai kitokį Apšvietos idėjų santykį su realybe pateikia teisės istoriko Adamo Stankevičiaus tyrimas. Autorius siekia išsiaiškinti, kiek Apšvietos epochos idėjos teisės srityje (baudžiamosios teisės humanizavimas, besikeičiantis požiūris į bausmių funkcijas, jų žiaurumo kritika, nusikaltėlio pasitaikymo galimybės iškėlimas ir kt.) turėjo įtakos skiriant viešąsias bausmes Kauno pilies teisme ir kaip šios bausmės buvo vykdomos. Prieinama prie išvados, kad dėl Apšvietos epochos idėjų įtakos bylose dėl vagysčių, plėšimo ir nužudymo vietoj tokiats atvejais Lietuvos Statute numatytos mirties bausmės Kauno pilies teismas jau nuo 1782 m. pradėjo skirti kalėjimo (terminuoto arba neterminuoto) bausmes.

Trečioji knygos dalis, pavadinta „Refleksijos“, skirta įvairiuose šaltiniuose užfiksuotiems individualiems ar kolektyviniams gyvenamojo laiko įvykių bei reiškinų vertinimams aptarti. Aleksandros Skrzypietz straipsnyje parodoma, kaip XVIII a. pradžioje pasikeitus politinėms aplinkybėms Sapiegų grupuotė siekė su-sigrąžinti Abiejų Tautų Respublikos valdovo malonę, parengdama dokumentą, iš savo giminės pozicijų nušviečiantį įvykius Lietuvoje, ir taip mėgindama pateisinti savo neloyalų elgesį valdovo atžvilgiu bei ryšius su Švedijos karaliumi Karoliu XII.

Dariaus Barono straipsnyje nagrinėjamas Vilniaus pranciškonų memorialas (mirusiųjų knyga) siekiant išsiaiškinti, kokie didžiosios politikos įvykiai atspindėjo šiame kūrinyje ir kurie jų paliko giliausią pėdsaką Lietuvos pranciškonų konventualų bendruomenės savimonėje, kultūrinėje ir komunikacinėje atmintyje. Apibendrinant XVIII a. antrosios pusės ir XIX a. pirmosios pusės įvykių refleksijas prieinama prie išvados, kad Lietuvos pranciškonams didžiausią įspūdį paliko Pirmasis Lenkijos ir Lietuvos valstybės padalijimas 1772 m., trečiasis ir paskutinis Abiejų Tautų Respublikos padalijimas 1795 m., 1812 m. Napoleono invazija ir 1832 m. įvykdytos Rusijos carinės valdžios represijos jų vienuolijos atžvilgiu.

Škotų kilmės Kauno pavieta bajoro, pakilusio iki Abiejų Tautų Respublikos pasiuntinybės Hagoje rezidento rango, Augustino Midletono (*Augustyn Middleton, Midelton*) politinės ir geopolitinės refleksijos pristatomos Ramunės Šmigelskytės-Stukienės straipsnyje.

Lina Balaišytė, išanalizavusi gausų kūrybinį Trakų pavieta rotmistro Vincento Ignaco Marevičiaus (*Wincenty Ignacy Marewicz*) palikimą, paneigia istoriografijoje sukurtą šio asmens kaip „praėjusios epochos keistuolio ir nevykėlio“ mitą. V. I. Marevičiaus kūrinius autorė perskaito kaip svarbiausių XVIII a. pabaigos Abiejų Tautų Respublikos įvykių komentarą, kaip nuomonių ir nuotaikų, vyravusių to meto visuomenėje, raišką. Straipsnyje atskleidžiama, kad V. I. Marevičių domino žmogus, jo prigimtis, užimama visuomenėje padėtis ir iš jos kylančios

pareigos ir teisės. V. I. Marevičiaus gyvenimą L. Balaišytė pateikia kaip mažojo žmogaus virtimo dideliu istoriją: dramatiškomis valstybei aplinkybėmis nuolat paramos ir atramos ieškojęs žmogus tampa herojumi, Tėvynei paaukojusi viską, ką turėjo.

Dailėtyrininkė Rūta Janonienė į mokslo apyvartą įveda iki šiol nežinotą 1791 m. Vilniaus miesto vaizdą – privačioje kolekcijoje esantį lenkų bajoro, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės artilerijos oberbombardyro Vaitiekaus Ivaškevičiaus (*Wojciech Iwaszkiewicz*) piešinį. Straipsnyje pateikiama išsami piešinyje užfiksuotų objektų analizė, leidžianti suvokti, kokį Vilnių ir jo gyventojus matė XVIII a. paskutiniajame dešimtmetyje į Lietuvos sostinę užsukęs žmogus ir kokias legendas apie miestą ir šalį jis galėjo išgirsti.

Trečiąją knygos dalį užbaigia privačioje Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gyventojų korespondencijoje užfiksuotų refleksijų apie politines permainas 1794 m. pabaigoje – 1795 m. pradžioje aptarimas. Straipsnio autorius Domininkas Burba prieina prie išvados, kad lojalumo naujajai valdžiai tema to meto korespondencijoje aptinkama gana retai, visų pirma tik tuomet, kai kalbama apie bendravimą su naujai kuriama administracija ar svetimos kariuomenės pareigūnais.

Atiduodami šeštąjį *XVIII amžiaus studijų* tomą į Maloniojo skaitytojo rankas, tikimės, kad jame publikuojami straipsniai ne tik leis pažinti šios epochos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės visuomenės narių mentalitetą, skirtingų jos luomų atstovų vertybines orientacijas, moralines nuostatas ar politines aspiracijas, bet ir padės pagrindus apibendrintam aštuonioliktojo šimtmečio Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žmogaus – politiko, diplomato, dvasininko, kario ar menininko – portretui sukurti.

Ramunė Šmigelskytė-Stukienė
Vilnius, 2019 m. gruodis